

Helsingin puhekielen muutos ja muutosten teoretisointi

OLLI KUPARINEN

Väitöksenalkajaisitelmä Tampereen yliopistossa 18. kesäkuuta 2021

Suomen miesten jalkapallomaajoukkue pelasi ensimmäisen ottelunsa Euroopan mestaruuskilpailuissa vajaa viikko sitten. Ottelu sai dramaattisen käänteen, kun Tanskan tähtipelaajan Christian Eriksenin sydän pysähtyi ja hänet elvytettiin kentällä. Pitkän tauon jälkeen ottelu pelattiin loppuun. En käsittele tässä sen enempää jalkapalloa, mutta otan kaksi esimerkkikatkelmaa ottelun jälkeisistä haastatteluista, joissa päätöstä jatkaa ottelua käsitellään. Ensimmäinen katkelma (1) on Suomen joukkueen päävalmentajan, vuonna 1964 syntyneen ja Helsingin Pukinmäessä kasvaneen Markku Kanervan haastattelusta ja toinen (2) ottelun ainoan maalintekijän, vuonna 1994 syntyneen ja Helsingin Ruoholahdessa kasvaneen Joel Pohjanpalon haastattelusta.

(1)

totta kai Uefa siinä miätti niitä erilaisii vaihtoehtoja ja.
 ääh [puhaltaa ulos] uskomatonta. ei **tällast_ei** ikinä o tapahtunu ja
 toivottavasti **ei tu** jatkossakaan tapahtumaan että.
tällaseen tilanteeseen joudutaan ja. mutta (.) kiva oli kuulla
 positiivisii uutisi- uutisia Christian Eriksenin tilasta että.
 että **hän** o- oli puhunu joukkuekavereiden **kanssa** jo sairaalassa ja.
 ja totta kai se järkytti meitä kaikkia ja.
 ja mutta [puhaltaa ulos]. **toteutettiin** sitäh Tanskan joukkueen tahtoo
kans ja **saatiin** peli pelattuu mikä o-.
 oli oli tavallaan hyvä asia.

(2)

totta kai **tää** niinku-. miten (.) miten futis yhdistää ihmisii, meit suomalaisii (.) tanskalaisia (.) ja ylipäättänsä peliä.

peliä ja **me päätettiin** pelaajien kesken molemmat joukkueet päätti yhdessä et **me halutaan** pelata.

Eriksen oli ilme- **ite ilmottanu** että **hän** halua että **me pelataan** ja **me kunnioitettiin hänen** päätöstä.

totta kai se on vaike**e**. vaike**e** meille mennä kentälle, voin vaan kuvitella kuin vaike**e**ta **s_on** Tanskalle mennä kentälle ja.

ja ja.

totta kai. hieno voitto meiltä, muttaa (.) muttaa. aino**o** asia mikä on päällimmäisenä mielessä on. Christianin kunto.

Haastattelut toimivat esimerkkeinä tämän tutkimuksen ensimmäisestä osasta eli aineistonkeruusta. Haastatteluista on nimittäin tummennettu sellaiset kielenpiirteet, joita käsillä olevassa väitöskirjassa on tutkittu. Kaikkiaan tarkastelin helsinkiläisten puhujien litteroiduista eli puheen mukaiseen asuun kirjoitetuista haastatteluista 34:ää eri kielenpiirrettä, kuten esimerkiksi A-loppuisia vokaaliyhtymiä (*suomalaisii, tanskalaisia*), yleis-kielen *ts*-yhtymän vastineita (*ite*) ja infinitiivejä eli verbien nominaalimuotoja (*pelata*).

Samalla esimerkit kuvaavat tutkimuksen keskeistä kohdetta: puhujan iän ja kielenmuutoksen suhdetta. Markku Kanerva on 57-vuotias, kun taas Joel Pohjanpalo on 26-vuotias. Miten puhujien välinen ikäero näkyy kielessä? Mitkä variantit eli tietyt kielenpiirteiden esiintymät ovat tavallisia Kanervan puheessa, mitkä puolestaan Pohjanpalon? Pohjanpalo on kiinnostava myös siksi, että hän edustaa tämän väitöskirjan aineiston nuorinta ikäluokkaa: vuonna 2013 haastateltu nuorten ryhmä koostui vuosien 1994 ja 1997 välillä syntyneistä puhujista. Niinpä Pohjanpalo voisi ikänsä ja asuinpaikkansa puolesta olla yksi tämän aineiston puhujista – ellei hän olisi jo vuonna 2013 ollut matkalla Saksaan pelaamaan amatikseen.

Kuten Kanervan ja Pohjanpalon valitsemisesta esimerkeiksi voi jo päätellä, tarkastelen väitöskirjassani Helsingissä puhuttavaa suomen kieltä. Väitöskirjani koostuu neljästä tieteellisestä artikkelista ja niitä yhdistävästä johdanto-osasta. Kaikissa väitöskirjan osissa on käytössä sama aineisto eli Helsingin puhekielen pitkittäiskorpus (Helpuhe), joka sisältää suomenkielisten helsinkiläisten haastatteluja 1970-, 1990- ja 2010-luvuilta. Kolme aikapistettä kattavana aineisto on ainutlaatuinen jopa kansainvälisesti. Puhujat on valittu edustamaan monen ikäisiä helsinkiläisiä eri sosiaaliluokista. Haastatteluista valtaosa on litteroitu.

Litteroiduista haastatteluista olen aluksi esitettyjen esimerkkien tapaan poiminut reilun kolmenkymmenen kielenpiirteiden esiintymät: kuinka monta kertaa kukin puhuja sanoo esimerkiksi *talossa* ja kuinka monta kertaa *talos*? Joku puhuja voi näiden lisäksi sanoa vielä esimerkiksi *talosa*. Näitä poimimiani kielenpiirteiden esiintymiä olen sen jälkeen tarkastellut erilaisin tilastollisin menetelmin. Menetelminä olen hyödyntänyt perinteisten tilastotieteen menetelmien kuten korrelaatioiden ja khiin neliö-testien lisäksi myös esimerkiksi todennäköisyyksiin perustuvaa aihehallinnusta.

Aineisto mahdollistaa kielen muutoksen tarkastelun niin yhteisön kuin yksilöidenkin tasolla. Oma tutkimukseni keskittyy pitkälti yhteisön tasolle: mitkä kielenpiirteet ovat Helsingissä yleistyneet ja mitkä vähentyneet koko aineiston laajuisesti? Osana yhteisön tutkimusta olen tarkastellut kuitenkin myös sellaisia yksilöitä, joita on haastateltu useammin kuin kerran; 1990- ja 2010-luvun keski-ikäisiä ja vanhoja puhujia kun on haastateltu jo aiemmilla kierroksilla. Konkreettisten kielenmuutosten lisäksi tarkastelen väitöskirjassa myös näitä muutoksia kuvaamaan kehitettyjä teoreettisia malleja. Koska tutkimuksen aineisto kattaa poikkeuksellisesti kolme aikapistettä, tutkimus tuottaa kiinnostavaa uutta tietoa näiden mallien paikkansapitävyydestä.

Seuraavassa esittelen lyhyesti väitöskirjaan sisältyvät artikkelit. Väitöskirjan neljään artikkeliin viitataan juoksevassa tekstissä nimin INFINITIIVIT (Kuparinen 2018), KATOMUODOT (Kuparinen, Santaharju, Leino, Mustanoja & Peltonen, tulossa), MUUTOSMALLIT (Kuparinen, Mustanoja, Peltonen, Santaharju & Leino 2019) ja LEKTIT (Kuparinen, Peltonen, Mustanoja, Leino & Santaharju 2021). Näistä kaksi ensimmäistä, siis INFINITIIVIT ja KATOMUODOT, keskittyvät tarkastelemaan yksittäisiä kielenpiirteitä ja niiden muutosta Helsingissä aineiston kattaman ajanjakson aikana. Kaksi jälkimmäistä, MUUTOSMALLIT ja LEKTIT, sen sijaan käsittelevät koko kerättyä aineistoa eli 34:ää kielenpiirrettä. MUUTOSMALLIT on artikkeleista otteeltaan teoreettisin ja LEKTIT vuorostaan menetelmällisin.

Ensimmäinen artikkeli INFINITIIVIT käsittelee verbien infinitiivimuotojen vaihtelua ja muutosta. Helsingissä puhuttavassa suomessa yleistyy lyhyt, pitkään vokaaliin päättyvä infinitiivimuoto (*voin kertoa, pelaa, istuu*). Tämä infinitiivimuoto voi esiintyä niin verbin perusmuodon (*voi kertoa*) kuin MA-infinitiivin illatiivin (*meen kertoa*) tehtävissä ja vielä esimerkiksi *käydä*-verbin täydennyksenä (*käyn kertoa*). Esimerkiksi 2010-luvun helsinkiläispuhujilla lyhyt infinitiivi on jo kaikkein yleisin infinitiivimuoto. Lyhyen infinitiivin taustalla vaikuttavat lukuisat tavalliset äänne muutokset, mutta katson tutkimuksessani sen yleistyvän nykyään lähinnä analogisen mallivaikutuksen avulla.

Toinen artikkeli KATOMUODOT keskittyy niin ikään yksittäiseen piirteeseen. Tämä kielenpiirre on yleiskielen *hd*-yhtymä, joka esiintyy esimerkiksi sanoissa *yhdeksän, tehdä ja lähdetään*. Nykyisessä Helsingin puhe-suomessa *hd*-yhtymässä esiintyy yleensä joko yleiskielen mukainen *d* (*yhdeksän*) tai itämurteissa tavallinen *kato* (*yhdeksän*). 1970-luvun aineistossa on vielä joitakin *r*-tapauksia (*yhreksän*), jotka ovat olleet tavallisia länsimurteissa. Artikkeli osoittaa, että katomuodot yleistyvät Helsingissä ennen kaikkea sellaisissa sanoissa, joissa ne ovat jo entuudestaan olleet tavallisia (esimerkiksi lukusanoissa). Lisäksi *kato* etenee myös uusiin sanoihin. Niinpä alkuperältään itämurteiset katomuodot saavat yhä vahvempaa jalansijaa myös Helsingissä.

Kolmas artikkeli käsittelee William Labovin (1994) kehittämiä muutosmalleja, jotka kuvaavat kielenmuutosta kieliyhteisön sisällä. Labov luonnostelee neljä erilaista muutosmallia, joilla hän kuvaa toisaalta kielenpuhujien muutosta elämänsä aikana ja toisaalta yhteisön muutosta ajassa. Ensimmäinen muutosmalli, stabiili tilanne, ei oikeastaan kuvaa muutosta lainkaan, sillä siinä niin kielenpuhujat kuin kieliyhteisökin pysyy ennallaan. Toinen muutosmalli on ikäsidonnan muutos, joka olettaa puhujien käyttävän kieltä tietystä ikävaiheesta (yleensä nuorena) eri tavalla kuin myöhemmin. Tässä mallissa kieliyhteisö ei muutu, koska tietyn ikävaiheen jälkeen puhujat palaavat normaalitilaan.

Päinvastainen on tilanne, jossa yksilöt eivät elämänsä aikana muutu, mutta aina uusi sukupolvi omaksuu kielellisen uudennoksen. Tätä muutosmallia kutsutaan sukupolvittaiseksi muutokseksi. Viimeinen Labovin malleista on yhteisöllinen muutos, jossa sekä kielenpuhujat että kieliyhteisö muuttuvat nopeasti. Esimerkiksi jonkin uuden sanan ilmestyminen kieleen toteutuu usein yhteisöllisesti. Labovin malleja on myös täydennetty toisaalta elinikäisellä muutoksella (Sankoff 2005), jossa vanhemmat puhujat ottavat osaa meneillään olevaan sukupolvittaiseen muutokseen, ja toisaalta vetäytyvällä muutoksella (Wagner & Sankoff 2011), jossa vanhemmat puhujat vetäytyvät meneillään olevasta sukupolvittaisesta muutoksesta.

Muutosmallien alkuperäinen tarkoitus oli osoittaa, että yhdestä aikapisteestä käsin ei voida erottaa toisistaan eri muutoksen tapoja. Reaaliaikaisten eli aidosti ajassa etenevien tutkimushankkeiden myötä muutosmalleja on hyödynnetty myös tapahtuneiden muutosten kuvaamiseen. Kahdesta reaaliaikaisesta aikapisteestä on voitu esimerkiksi tarkastella, onko jokin muutos edennyt sukupolvittaisen muutoksen mallin mukaan. Ongelma on se, että esimerkiksi ikäsidonainen muutos pitää sisällään oletuksen muutoksen toistuvuudesta: miten voitaisiin osoittaa muutoksen toistuvuus vain kahden aikapisteen tarkastelulla? Väitöskirjan artikkelissa MUUTOSMALLIT näiden mallien toimivuutta testattiinkin kolmessa aikapisteessä.

Artikkeli osoittaa, että yksittäiset muutosmallit sopivat harvoin kuvaamaan kolmen aikapisteen välillä tapahtuvaa muutosta. On siis todennäköistä, että muutokset käyvät läpi useampia muutosmalleja. Yksittäisistä malleista selvästi yleisin Helsingin puhekielessä on sukupolvittaisen muutoksen malli. Yleisimmin muutokset siis syntyvät sukupolvien välisistä kielellisistä eroista. Koska sekä muutosmalleihin että sosiolingvistiikassa niin ikään usein hyödynnettyyn S-käyrään (Bailey 1973) sisältyy oletus muutosvauhdin vaihtelusta, esitän väitöskirjassa myös näiden kahden teoretisoinnin yhdistelmän.

Väitöskirjan neljäs artikkeli, LEKTIT, käsittelee Helsingin puhekielestä löydettäviä kielellisiä kokonaisuuksia, lektejä. Lekteillä tarkoitan usein yhdessä esiintyvien kielellisten piirteiden joukkoa. Jos siis esimerkiksi aiemmin käsitellyt variantit kuten lyhyt infinitiivi (*voi kertoa*), *d:n* kato *hd*-yhtymässä (*yheksän*) ja lyhyt inessiivin pääte (*talos*) esiintyvät usein yhdessä, niiden katsotaan kuuluvan samaan lektiin. Lektejä etsittiin aineistosta aihemallinnukseksi kutsutulla menetelmällä (esim. Blei, Ng & Jordan 2003), joka tuottaa todennäköisyyksiä toisaalta jonkin kielellisen variantin (esim. kato *d:n* sijaan) esiintymiselle tietyssä lektissä ja toisaalta tietyn lektin esiintymiselle tietyssä haastattelussa.

Artikkeli osoittaa, että Helsingin puhekielen taustalle oletetut lekit kuten voimakkaasti kirjakieltä mukaileva puhetapa (jota yleensä kutsutaan yleiskieleksi) ja hämäläismurteinen puhetapa ovat löydettävissä myös tästä aineistosta. Lisäksi se osoittaa, että yleiskielinen puhetapa on 1970-luvun jälkeen sellaisenaan kadonnut ja nykyään kaikkein yleiskielisimpienkin puhujien kieleen kuuluu puhekielisyyksiä kuten *i:n* loppuheittoa (*viis*) tai passiivin käyttöä monikon ensimmäisen persoonan sijaan, josta Kanner ja Pohjanpalo antoivat lukuisia esimerkkejä. Monet muuallakin Suomessa yleiset kielelliset variantit, kuten juuri passiivi tai A-loppuisten vokaaliyhtymien oikeeneminen (*korkee*), ovat tavallisia 2010-luvun Helsingissä.

Tätä muutosta voisi konkretisoida niin, että siinä missä 1970-luvun akateeminen puhuja olisi vielä saattanut sanoa *kiipesimme viisi kerrosta*, on akateemikonkin nykyään

aivan tavallista sanoa *kiivettiin viis kerrosta*. Vastaavasti Helsingin puhe-suomen perustan muodostavat hämäläismurteiset ilmaukset ovat vähentyneet. Siis lausahdus *itte tarttee kaikki tehrä* esiintyisi nykyhelsinkiläisellä ennemminkin muodossa *ite tarvii kaikki tehä*. Osaltaan artikkeli osoittaa myös, että Helsingin puhe-suomen kielellinen vaihtelu on ainakin kielen rakenteen tasolla vähentynyt. On kuitenkin korostettava, että tutkimus ei juuri käsittele sanatasoa, joten monet uudet sanat jäävät sen ulottumattomiin.

Kootakseni koko väitöskirjan tuloksia yhteen näyttää siltä, että Helsingin puhe-suomi on tasoittunut. Tämä tarkoittaa sitä, että puhujien välillä ei ole enää yhtä suuria eroja kuin ennen. Tästä todistivat jo alun esimerkkihenkilöt, 57-vuotias Markku Kanerva ja 26-vuotias Joel Pohjanpalo, joiden puhe oli huomattavan samanlaista. Vastavia havaintoja on tehty kaikkialta Suomesta ja ulkomailta jo oikeastaan niin pitkään kuin kielen vaihtelua on järjestelmällisesti tarkasteltu.

Miksi tämä tutkimus sitten on arvokas, jos sen tulokset ovat samoja kuin ennenkin? Samoihin tuloksiin päätyminen niin tilastollisin menetelmin kuin jo kauan sitten tutkijoiden oman havainnoinnin perusteella osoittaa, että tutkimusalamme on rakentunut vankalle pohjalle. Huomattavasti huolestuttavampi olisi sellainen tilanne, jossa tulokset olisivat eri menetelmin aivan päinvastaisia.

Toisekseen tutkimuksen arvo liittyy aineiston kattamaan aikahaarukkaan. Kolmen aikapisteen tarkastelu paljastaa paljon sellaisia seikkoja, joita ei ole vain kahdesta tai yhdestä aikapisteestä käsin voitu havaita. Muutos on harvoin tasavauhtista tai edes erityisen järjestelmällistä: kahden aikapisteen välillä selvältä muutokselta näyttänyt kielitilanne voikin kolmannessa pisteessä olla pysähtynyt tai jopa kääntynyt. Tutkimus on käsitellyt laajasti Helsingin puhekieltä: muutoksia on tarkasteltu niin piirteiden, yhteisön, yksilöiden kuin teoriankin tasolla. Uskon, että kansainvälisestikin ainutlaatuinen aineisto on tässä väitöskirjassa saanut arvoisensa käsittelyn.

Lähteet

- BAILEY, CHARLES-JAMES 1973: *Variation and linguistic theory*. Arlington: Center for Applied Linguistics.
- BLEI, DAVID – NG, ANDREW – JORDAN, MICHAEL 2003: Latent Dirichlet Allocation. – *Journal of Machine Learning Research* 3 (4–5) s. 993–1022.
- Helpuhe = Helsingin puhekielen pitkittäiskorpus (1970, 1990, 2010) [online-puhekorpus]. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Kotimaisten kielten keskus ja Heikki Paunonen 2014. URN: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2014073041>.
- KUPARINEN, OLLI 2018: Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä. – *Virittäjä* 122 (1) s. 29–52. <https://doi.org/10.23982/vir.65310>.
- KUPARINEN, OLLI – MUSTANOJA, LIISA – PELTONEN, JAAKKO – SANTAHARJU, JENNI – LEINO, UNNI 2019: Muutosmallit kolmen aikapisteen pitkittäisaineiston valossa. – *Sananjalka* 61 s. 30–56. <https://doi.org/10.30673/sja.80056>.
- KUPARINEN, OLLI – PELTONEN, JAAKKO – MUSTANOJA, LIISA – LEINO, UNNI – SANTAHARJU, JENNI 2021: Lects in Helsinki Finnish. A probabilistic component modeling approach. – *Language Variation and Change* 33 (1) s. 1–26. <https://doi.org/10.1017/>

s0954394521000041.

- KUPARINEN, OLLI – SANTAHARJU, JENNI – LEINO, UNNI – MUSTANOJA, LIISA – PELTONEN, JAAKKO (tulossa): Katomuotojen eteneminen yleiskielen *hd*-yhtymässä Helsingin puhekielessä. Käsikirjoitus, hyväksytyt julkaistavaksi Virittäjässä.
- LABOV, WILLIAM 1994: *Principles of Linguistic Change: Internal Factors*. New York: Blackwell.
- SANKOFF, GILLIAN 2005: Cross-sectional and longitudinal studies. – Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier & Ammon Ulrich (toim.), *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society* s. 1003–1013. Berlin: de Gruyter.
- WAGNER, SUZANNE EVANS – SANKOFF, GILLIAN 2011: Age grading in the Montréal French inflected future. – *Language Variation and Change* 23 (3) s. 275–313. <https://doi.org/10.1017/S0954394511000111>.

Olli Kuparinen: *Muutoksen mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatu tutkimus Helsingin puhekielestä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 428. Tampere: Tampereen yliopisto 2021. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1990-8>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@tuni.fi